

Odešla legenda (nejen) české mykologie – František Kotlaba

Všechny naše mykology a přírodovědce zasáhla zpráva, že 11. června 2020 zemřel jeden z nestorů české mykologie a živoucí legenda naší přírodovědy RNDr. František Kotlaba, CSc. Bylo mu něco málo přes 93 let a vzhledem k jeho kondici a vitalitě jsme si všichni mysleli, že se dožije přinejmenším stovky. Člověk míní, Pán Bůh mění...

Na začátku stručně o milnicích jeho dlouhého a plodného života. Narodil se 20. května 1927 do selské rodiny ve Vlastiboři v jižních Čechách. V r. 1947 maturoval na učitelském ústavu v Soběslavi. V tomto městě poznal vynikajícího přírodovědce a mykologa, ředitele Rudolfa Veselého, který prohloubil jeho zájem o houby. Pak studoval na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy (1947–52), kde jej formovaly takové osobnosti jako František A. Novák, Josef Dostál, Václav Jirásek, Bohuslav Fott a Karel Cejp. Na půdě tehdejšího Československého mykologického klubu získal neocenitelné praktické zkušenosti s určováním velkých hub, především od světově proslulého Alberta Piláta a znalce hub Ivana Charvátu, ale i svých generačních druhů Josefa Herinka, Jiřího Kubičky a Mirko Svrčka. Po krátkém pedagogickém působení pracoval v letech 1957–61 jako fytopleontolog v Národním muzeu (na mykologii v té době nebylo volné místo). Jeho žena Libuše ho v mykologii obětavě podporovala a vychovali spolu dvě děti. Pak přišla hlavní etapa odborného působení – práce v Botanickém ústavu Akademie věd v Průhonících, kde byl zaměstnán do r. 1990 a v letech následujících tam až do konce života pravidelně docházel jako emeritní spolupracovník. Stejně pravidelně (každý týden jeden den) navštěvoval mykologické oddělení Národního muzea, nejprve kvůli jeho bohatým sbírkám a od r. 1974 i proto, že tam z Botanického ústavu na místo vedoucího tohoto oddělení přešel jeho celoživotní spolupracovník a dobrý přítel Zdeněk Pouzar. Od r. 1995 jej na půdě Národního muzea přijímal i autor těchto řádek, který tam právě po Z. Pouzarovi nastoupil. Osobnost F. Kotlaby je tak košatá, že bude nejlépe připomenout si ji z několika hlavních úhlů pohledu, které ho jako člověka a přírodovědce nejvíce charakterizují.

● Jihočeč

Rodná Vlastiboř je srdcem Soběslavských blat, kraje selského baroka a rozsáhlých rašelinišť. Tvrdá práce na rodném stavení vstřípla F. Kotlabovi pracovitost, houževnatost a vytrvalost, tedy vlastnosti, které ho provázely celý život a které dále prohloubil skauting a křesťanská víra. Na Soběslavských blatech začal své odborné působení a bádá na nich celý život. Do jižních Čech se z Prahy pravidelně vracel, nejprve do Vlastiboře, pak do nedalekých Nedvě-

dic. Pravidelně tam se ženou a v posledních rocích i sám trávil celé léto a podnikal autem, pěšky a na kole nesčetné exkurze do okolí. Byl členem jihočeské pobočky České botanické společnosti a pravidelně publikoval ve Sborníku Jihočeského muzea v Českých Budějovicích.

● Milovník přírody a všestranný přírodovědec

Příroda byla F. Kotlabovi druhým domovem. Měl velký cit pro její krásu, jako selský syn v ní uměl pracovat a získávat její dary (spolu se ženou pěstovali různé plodiny, sklízeli je, zavařovali, sušili...). Jako odborník nebyl omezen jen na svůj hlavní

obor – mykologii, byl též výborným botanikem a dobře znal i ptáky. Do přírody chodil, jak nejčastěji mohl. Měl výbornou fyzickou kondici – byl štíhlý, šlachovitě svalnatý a i ve svých 90 letech na exkurzích „uhnal“ mnohé mladší účastníky (a pamatuji si i obdivná slova několika mladých kolegů: „Ten Kotlaba, to je ale krásnej chlap“). Fyzickou zdatnost si kromě pobytů v přírodě a manuální práce udržoval i pravidelným ranním cvičením. Příslovečná byla jeho schopnost lézt po stromech, což často využil při nálezů zajímavé dřevožijné houby vysoko na kmeni nebo v koruně. Přírodu také celý život aktivně chránil, hlavně svým skromným způsobem života, ale i v rámci ochrannářských organizací TIS a Český svaz ochránců přírody Praha-západ.

● Mykolog československý, evropský i světový

Studoval diverzitu velkých hub (tehdy se tomu říkalo mykofloristika), jejich ekologii a taxonomii. Podrobně projedl celé tehdejší Československo a navštívil pracovně nebo soukromě mnoho dalších zemí, především Kubu, kde pracoval celkem pět měsíců. Věnoval se hlavně chorošům, ale i mnoha dalším skupinám hub: břichatkovitým (gasteromycetům), lupenatým i nelupenatým (např. některým rodům kornatcovitých hub). Jako celá tehdejší generace měl velké štěstí, že v jeho Kristových letech, kdy má člověk nejvíce sil a nápadů, se u nás v r. 1960 konal kongres evropských mykologů, na němž se špičky všech zemí setkaly, poznaly, a poté vzájemně inspirovaly (např. pravidelnou výměnou separátů svých prací). František Kotlaba pak byl zván i na další mykologické kongresy. Při zprávě o jeho úmrtí reagoval jeden slavný zahraniční kolega slovy, že dr. Kotlaba pro něj představuje „one of the giants of mycology“.

● Kotlaba & Pouzar

Výrazným specifickým F. Kotlaby je skutečnost, že valnou většinu svých prací vytvořil s kolegou o pět let mladším, již zmíněným Zdeňkem Pouzarem, v současnosti bohužel upoutaným na lůžko v domově seniorů. Vytvořili dokonalý pracovní tandem,

1 František Kotlaba ukazuje plodnice chorošů na exkurzi se studenty do Divoké Šárky (květen 2013). Foto O. Koukol

2 U rodného stavení ve Vlastiboři v 50. letech 20. století. Zleva: matka Anna Kotlabová, František Kotlaba, jeho bratr Jaroslav, ředitel Rudolf Veselý, filmař a přírodovědec Václav Jan Staněk. Z archivu F. Kotlaby

3 F. Kotlaba (vlevo) a Zdeněk Pouzar přednášejí na semináři České vědecké společnosti pro mykologii (duben 2005). Foto K. Prášil

4 Vrcholem odborné literární tvorby F. Kotlaby se stala monografie věnovaná chorošům (*Polyporales* s. l.), která vyšla v Nakladatelství Academia r. 1984.

v němž se doplňovaly a násobily dary obou osobností: preciznost, důkladnost, údernost a schopnost F. Kotlaby dotahovat věci do konce ve spojení s nápady, taxonomickou intuicí, vynikající pamětí a virtuózní mikroskopické studium Z. Pouzara. Nevím, zda máme v naší vědě příklad tak dlouhé a plodné spolupráce dvou tak odlišných lidí. Popsali společně několik desítek nových taxonů hub (s typickou autorskou zkratkou Kotl. et Pouzar), důkladně vymezili jimi nově publikované rody (většinou dodnes uznávané) a několik významných čeledí, např. štítovkovité (*Pluteaceae*) a závojenkovité (*Entolomataceae*). Mnohokrát jsem byl svědkem jejich tvorby – texty psali spolu, diskutovali o nich, někdy i docela ostře, ale vždy s cílem formulovat věc co nejlépe. Oba pánové silně ovlivnili všechny pozdější generace našich mykologů věnujících se velkým houbám, zejména během nespočetných osobních konzultací; je ale velká škoda, že se přímo nevěnovali výchově studentů – jejich hluboké znalosti a zkušenosti by se bývaly předaly v ještě mnohem větší míře.

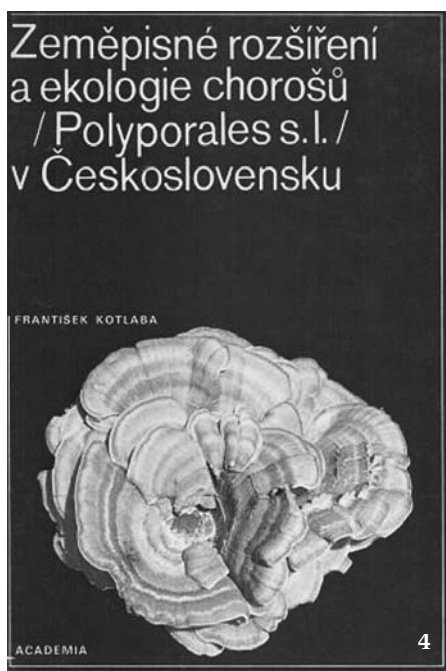
● Neúnavný sběratel

František Kotlaba je proslulý tím, že své sběry hub, často velmi vzácných, po usušení opatřil etiketami psanými strojem (tedy naprosto čitelnými) a celý život až do posledních dnů je obratem předával do sbírek mykologického oddělení Národního muzea (herbář s mezinárodní zkratkou PRM). Ve

výsledku sbírky obohatil o několik desítek tisíc herbářových položek (exsikátů), které se staly stavebními kameny jeho publikací, čerpaly z nich jeho současníci a budou sloužit i příštím generacím – jako objekty důkladných taxonomických revizí a doklady o rozšíření a ekologii hub. Asi nejcennější jsou sběry dřevožijných hub z československých pralesovitých rezervací, které spolu se Z. Pouzarem v 60.–80. letech 20. století jako naši první mykologové systematicky objeli. Jeho sběry si mnohokrát půjčovali a půjčují i zahraniční specialisté, kteří oceňují výborný stav materiálu. Etikety psal F. Kotlaba po celý život zásadně latinsky. Zavedl také velmi užitečnou zkratku *not.* (*notavit* – zapsal) pro ty nálezy, které badatel zapisuje bez pořizování dokladového materiálu (v minulosti se pro ně nepřesně používala zkratka *leg.*, tedy *legit* – sebral).

● Pilný fotograf

Nalezené houby se snažil v maximální míře fotograficky dokumentovat. Fotografoval na střední formát negativu (6 × 6 cm), nejprve různými levnými bazarovými přístroji, pak těžkou jednookou zrcadlovkou Pentacon Six většinou z ruky za pomoci

blesku, nejdříve černobíle, později na barevné diapozitivy. Ty si sám rámoval (což bylo nesmírně pracné) a používal pro své přednášky. V tomto stylu neochvějně pokračoval i v digitální éře; jen na několik posledních let předsedal na malý digitální kompaktní počítač. Zůstává po něm rozsáhlý archiv fotografií nejen hub, ale i rostlin a také botanických a mykologických kolegů – do něj s radostí sahají všichni, kdo o někom z oboru píšou. Tisíce fotografií od F. Kotlaby vyšly tiskem, v odborných i popularizačních publikacích.

● Psavec a češtinář

František Kotlaba vyniká ohromným počtem vědeckých a popularizačních článků, recenzí, biografií, bibliografií a výzkumných zpráv – je jich přes 500 (včetně spoluautorských) a psal je průběžně až do posledního týdne svého života. Vyznával zásadu „publish or perish“. Psal česky i anglicky, vzácně německy. Jeho anglické texty (tvořené spolu se Z. Pouzarem a kontrolované rodilými mluvčími) oceňují zahraniční mykologové pro jejich logickou stavbu a přesnost. Jeho české texty – to je češtinářský koncert. Jsou psané vlbroušeným jazykem, stavně náročně, ale formulované tak obratně, že se v nich čtenář neztratí a vždy najde dokonalý přehled, co k tématu mělo být řečeno, navíc s originálně psanými vsuvkami a osobními postřehy. I Kotlabovy ústní projevy byly brilantní a velmi dobře se poslouchaly. Jeho pegagogická průprava se nezapřela. Jako jediný z nejstarší generace našich terénních mykologů se v pozdním věku naučil psát na počítači, i když mu s celým procesem museli pomáhat mladší kolegové z Botanického ústavu a Národního muzea – pro jeho osobní kouzlo a z úcty k němu to dělali rádi.

● Kotlabovy knihy

Z řady běžných publikací vyčnívají některé knihy, které se staly milníky. V oboru houbařských atlasů to je opakovaně vydávaná kniha Naše houby (Kotlaba a Procházka 1965), v oboru populárně-naučných knih Přehled československých hub (Veselý, Kotlaba a Pouzar 1972). Vrcholem jeho tvorby je odborná monografie Zeměpisné rozšíření a ekologie chorošů (*Polyporales* s. l.) v Československu (Kotlaba 1984), dodnes poskytující cenné údaje domácím i zahraničním mykologům. Důležitý je i čtvrtý „kryptogamologický“ svazek československé Červené knihy ohrožených a vzácných druhů rostlin a živočichů SR a ČR, který F. Kotlaba redigoval (1995). V novém tisíciletí pak F. Kotlaba a Z. Pouzar stáli u zrodu výborné popularizační encyklopedie Houby vydané nakladatelstvím Výběr (2003). A nelze také opomenout množství článků publikovaných od 50. let v Živě, poslední z nich vyšel v r. 2009.

● Pečlivý dokumentátor

František Kotlaba = důkladnost a pečlivost; ve všem, co dělal, měl jasný a pevný řád. Do Botanického ústavu chodil po odchodu do penze zásadně v úterý (když jednou přišel jindy, lidé si mysleli, že je jiný den), do Národního muzea ve čtvrtek. Když někam psal, jak je určitá houba dobrá k jídlu, připravil smaženici a obcházel kolegy v Botanickém ústavu, aby získal názory více lidí. Vedl si celý život pečlivě terénní zápisky, do kterých často sahál, aby z nich

obětavě poskytoval údaje; nejen mykologům, ale i botanikům. Své publikace piloval do poslední chvíle, doplňoval údaje, přepisoval formulace, po pravdě je třeba říci, že redaktoři si s ním užili své, když prosazoval úpravy ještě i v den tisku... Proslavené jsou jeho korektury Mykologických listů – časopisu České vědecké společnosti pro mykologii. Dostal vždy celé 70stranové číslo s články několika autorů, na několik dní se do něj ponořil a vrátil ho se stovkami oprav a úprav, odborných i jazykových, psaných jeho typickým drobným a úhledným písmem. Speciální kapitolou je Kotlabovo biografické a bibliografické působení. Jako nestor v oborech mykologie a botaniky dobře znal několik generací předchůdců, cíleně psal články k jejich životním výročím, pak i výstižné nekrology a shromažďoval jejich bibliografie. Nevíme, kdo jej v tomto zastoupí...

● Zpěvák, tvrdohlavec i demokrat, společník i vlk samotář

Jak to jde dohromady? F. Kotlaba byl oblíbeným společníkem na nejrůznějších setkáních kolegů, která často zahajoval nebo doprovázel svým zpěvem. Jeho „Živijó...“ na oslavách narozenin je nezapomenutelné. Po celý život aktivně působil v České vědecké společnosti pro mykologii a Čes-

ké botanické společnosti. Měl velký přehled i v historii, politice a o osobnostech nejrůznějších oborů; často různé události výstižně komentoval. Když se o něčem hovořilo, zejména o věcech odborných, býval velmi tvrdým diskutérem, který neváhal svůj názor podepřít sérií následných přesně formulovaných dopisů. Byl ale vždy férový, a pokud jej oponent přesvědčil o správnosti jiného názoru, uznal to. I přes vyhraněné postoje dokázal o věcech hlasovat a přijmout názor většiny, i když se mu nelíbil. Zajímavé je, že sám sebe na konci života označil za „vlka samotáře“. Nějak se mi to nezdálo, při setkáních s lidmi se nikomu nevyhýbal a hovořil ostošest, ale pak byly okamžiky, kdy „zmizel“ (např. každé léto na dva měsíce do jižních Čech). Osobně mi řekl, že je rád sám – a v takových chvílích se právě rodily jeho texty. Do důsledku naplnil citát Karla Čapka o tom, že „mnoho dá člověku svět, ale když chce člověk něco dát světu, musí sedět na svém malém poli jako nádeník“.

● Kde si o něm přečíst?

Článků o F. Kotlabovi je mnoho, on sám dokonce napsal vlastní životopis s mnoha cennými postřehy o mykologickém, botanickém a společenském dění (Fragmenty životopisu, aneb co se většinou nemohlo

psát do kádrových dotazníků v éře „reálného socialismu“, TIS, Praha 2007). Vyzdvihl bych výstižné shrnutí Z. Pouzara v České Mykologii (1987, 41: 172–184), nedávný článek v Mykologických listech (2007, 102: 23–30) a osobní vyznání v rozhovorech pro časopisy Receptář (únor 2014) a Journal of the National Museum (2018, 187: 159–164).

Závěrem

S Františkem Kotlabou odešel jeden z posledních členů silné poválečné generace československých přírodovědců, kteří přenesli svůj obor přes stresující období komunismu až do dnešních dnů. Měl široký rozhled i za hranice oboru; nezdídko překvapil studenty u státnice třeba otázkou na cévnaté rostliny. Celosvětově patřil do generace výrazných osobností – klasiků, jaká už dnes nevzniká; týmový, komerčně-pragmatický a k impaktům nesmyslně vybičovaný charakter současné vědy formuje lidi jinak. Možná i to je odkaz, který je třeba uchovávat – že vědecká poctivost a pravdivost vtělená do publikovaných textů je z pohledu věčnosti (který F. Kotlaba jako neokázalý křesťan zastával) důležitější než jejich momentální bodové ohodnocení.

Petr Kment, Petr Baňář

Vzpomínka na Pavla Štyse (1933–2018)

V pátek 24. srpna 2018 nás hluboce zasáhla zpráva o náhlém úmrtí prof. RNDr. Pavla Štyse, CSc., světového znalce ploštic a jednoho z našich nejznámějších entomologů a vysokoškolských pedagogů hned v několika oblastech biologických věd. Přestože uplynuly již dva roky od jeho úmrtí, chtěli bychom jeho osobnost na stránkách Živy připomenout.

Pavel Štys se narodil v Praze 8. prosince 1933. Od útlého dětství se velmi zajímal o přírodu a se sbíráním a preparací hmyzu začal již ve čtyřech letech. Tyto jeho snahy byly intenzivně podporovány milujícími rodiči. Pavlův otec, vyučený několika řemeslům a zdatný malíř, pracoval jako technický úředník ve firmě svého bratra, Srb & Štys, která vyráběla optické vybavení včetně mikroskopů. Matka pocházela z jihočeského selského (kulackého) rodu a byla v domácnosti. Pavel během svých středoškolských studií choval v teráriu laboratorní myši a kudlanky. Jeho sbírky přírodnin zabíraly jednu kuchyňskou skříň a právě kuchyň jejich malého bytu byla jeho první entomologickou laboratoří – během preparování nasbíraných exemplářů museli zbývající členové rodiny kuchyni opustit, aby nerušili jeho práci otřesy stolu.

Po studiu na Vančurově reálném gymnasiu (dnes Gymnázium Na Zatlance) byl Pavel přijat na Přírodovědeckou (tehdy Biologickou) fakultu Univerzity Karlovy v Praze, které zůstal věrný až do konce života. Studium absolvoval v r. 1957 se

zaměřením speciální zoologie – entomologie, souběžně s učitelským oborem biologie a chemie. S výukou na fakultě začal již během studií a po absolutoriu se stal zaměstnancem katedry zoologie (dříve katedry systematické zoologie). Titul kandidát věd (CSc.) získal v Entomologickém ústavu Československé akademie věd v Praze v r. 1966, doktorát přírodních věd (RNDr.) pak na Přírodovědecké fakultě UK v r. 1967. Na katedře zoologie působil postupně jako asistent (1957–61), odborný asistent (1961–87), vědecký pracovník (1987–89) a vedoucí vědecký pracovník (1989–92). V letech 1965–68 pracoval jako hostující odborný asistent na University of Khartoum v Súdánu.

Pavlův nevhodný třídní původ a celoživotní antikomunistické smýšlení komplikovaly jeho odbornou kariéru. Přestože byl jedním z nejrespektovanějších vědeckých pracovníků na fakultě, habilitace mu z politických důvodů až do sametové revoluce umožněna nebyla. Habilitoval se v r. 1991 s tématem Vyšší klasifikace hmyzího řádu Heteroptera a byl jmenován docentem v oboru entomologie. Profesorem entomologie se stal v r. 1993. V letech 1991–95 byl vedoucím entomologického oddělení na katedře zoologie a v letech 1995–98 vedoucím celé katedry. Kromě toho zastával v 90. letech řadu dalších funkcí na Univerzitě Karlově a v Akademii věd ČR. Od akademického roku 1999/2000 byl oficiálně v penzi, zůstal ale katedře zoologie věrný jako emeritní profesor, na-

dále zde působil jako přednášející a vědecký pracovník až do své smrti.

Pavel byl aktivní jako učitel několika generací českých biologů, s řechnickým talentem a širokým a hlubokým přehledem v celé zoologii. To vše dokázal studentům velmi dobře předat. K jeho nejvýznamnějším vyučovaným předmětům patřily Principy a metody systematické zoologie, Obecná entomologie, Evoluční biologie a Systematická entomologie – Hemimetabola, ale rovněž vedl Praktická cvičení ze zoologie bezobratlých a po několik desetiletí se účastnil také bakalářského Terénního cvičení ze zoologie a magisterského Terénního cvičení z entomologie. Od r. 1960 každoročně vedl jednu až tři diplomové práce z entomologie, ať už s odborným, nebo pedagogickým zaměřením, od r. 1989 mohl být i oficiálním školitelem aspirantů (dnes doktorandů). Pavlův celoživotní zájem o zoologickou nomenklaturu byl